The power and glory of the war,
Faithless as their vain votaries, men
Had pass'd to the triumphant Czar.
Byron*,

* Влада і воєнна слава, зрадливі,

як і люди, їх суєтні прихильники,

перейшли на сторону переможного царя.

Байрон.

ПРИСВЯТА

Тобі — та голос музи темний
Чи ти почуєш віддалік?
Чи слово це я надаремне,
Як чистий дар, тобі прирік?
Чи ця поетова присвята,
Як в давні дні його любов,
Своєю щирістю багата,
Пройде невизнаною знов?

То хоч послухай чисті звуки,
Що так любила ти колись,
І пам'ятай, що в дні розлуки
Важкі шляхи мені сплелись,
Твоя ж пустеля сумовита,
І звуки слів, і злети мрій —
Одна святиня серед світу,
Одна любов в душі моїй.

ПІСНЯ ПЕРША

Багат і славен Кочубей 1,
Для лук його межі немає;
Там коней, втіху для очей,
Без вартових він випасає.
Немало в нього хуторів
В садах полтавських неозорих,
А скільки золотих скарбів
І хутра, срібла та шовків
І на показ, і по коморах!
Та Кочубей живе не тим,
Пишається не табунами,
Не кримським золотом дзвінким,
Не родовими хуторами, —
Ні, донею серед людей
Гордиться сивий Кочубей 2.

В Полтаві, між красунь, вона
Найкраща на дівочу вроду.
Вона — мов квітка весняна,
Що розцвіла до сонця сходу.
Тополя київських висот —
Її подоба. Крок Марії
Мов плав лебежий в тиші вод,
А то, як лань у час негод,
Вона спішить в задумі мрії.
Як піна — персів білина,
Понад чолом ясним вона
Звиває кучері, мов тучі,
Уста — мов квітка у росі,
А очі — як зірки жагучі.
Та не лише за юнь в красі
(Зав'яне цвіт) їй шана всюди, —
І ласку має, і привіт,

І за думок ясний політ
Марію тиху люблять люди.
Зате найкращих женихів
Їй шле Вкраїна і Росія,
Та од вінця, як з ланцюгів,
Ляклива утіка Марія.
Усім відмова женихам,
І от — сватів шле гетьман сам З.

Старий він. Змучений літами,
Війною, тяжкими трудами,
Та почуття киплять, і знов
Мазепа відчува любов.

Жага у серці молодому
Горить і гасне. В нім любов
Минає і приходить знов,
І він в захопленні новому.
Та не на жарти, не на мить.
Як юний запал легкокрилий,
Старого серце клекотить,
За довгий вік окаменіле.
Повільно, вперто вирина
Остання пристрасть огняна;
Жаріння те не тліє, ясне,
Лише з життям воно погасне.

Не сарна в ліс густий заходить,
Як від орла грозить біда,
То по сінях Марія бродить,
Тремтить, чекає, молода.

І в невимовнім гніві з хати
До неї враз виходить мати,
Стискає міцно руку їй

І каже: "Що він здумав, сивий,
На що він зважився, нечестивий!
Ні, відверну я гріх тяжкий!
Він батьком був би і єдину
Свою хрещеницю б жалів!
Безумний! На останку днів
Тебе він хоче за дружину!"
І гнівній матері до ніг,
Немов зів'яла квітка біла,
Вся тремтячи, пополотніла,
Марія впала на поріг.

Опам'яталася, та й знову
Затьмила очі; жодне слово
Не лине з уст. Отець сумний
І від тривоги зблідла мати
Словами жах її тяжкий
І смуток хочуть відігнати.
Але дарма. Два довгих дні
Ридала, наче вся в огні,
Марія, не пила, не їла,
Не знала сну, собі лишень
Шептала щось. На третій день
Її світлиця спорожніла.

Ніхто не знав, куди і як
Вона поділась. Лиш рибак
Чув кінський тупіт серед ночі,
Козацький голос та дівочий,
І вранці слід восьми підків
На луках росяних уздрів.

Не тільки юності весна,
Рум'янці, кучері злотисті,
Бува, й стареча сивина,

Рубці чола та очі млисті
В душі жагучій, молодій
Раптово будять пломінь мрій.

І нагла чутка Кочубею
Прийшла небавом так, як єсть:
Вона забула сором, честь,
І він — Мазепа — він із нею!
Яка ганьба! Старі батьки
Не хочуть вірити в чутки.
Та правда перед них з'явилась
У наготі своїй страшній,
Душа злочинниці розкрилась
Отцеві й матері старій.
І всім було тоді не диво,
Чому цуралася примхливо
Вона сім'ї, як тих заков,
І в таїні одна зітхала,
До женихів, на їх любов,
Мовчанням лиш відповідала;
Чому так тихо за столом
Лише Мазепу дослухала,
Як добра бесіда гуляла
І чаша пінилась вином;
Чому вона завжди співала
Його слова, його пісні,
Котрі складав у ті він дні,
Як слава ще його не знала;
Чому в душі своїй живі
Носила кличі бойові
І дзвін литавр, що гучно лине
Під бунчуком, при булаві
Грізного владаря Вкраїни...4

Багат і знатен Кочубей,
Надійних має він людей!
Свою омить він може славу,
На повстання піднять Полтаву;
Раптово посеред двірця
Він може помстою отця
Скарати гетьмана лихого;
Він може десь на самоті
Вразить... Та помисли не ті
Він гріє біля серця свого.

Була та буряна пора,
Коли Росія в юні літа,
Боріння полум'ям зігріта,
Мужала з генієм Петра.
Дано їй вчителя для слави,
Суворий був та грізний він,
І не один урок кривавий
Завдав їй шведський паладин.
Та в випробах тяжкої кари
Від долі стерпівши удари,
Зміцніла Русь. Так молот б'є:
Він скло дробить, — булат кує.

У славі марній та холодній
Одважний Карл дійшов безодні.
На древню рушив він Москву,
І руські котяться дружини:
Так вихор пил жене з долини
І хилить в куряві траву.
Ішов він тим шляхом широким,
Де грізний муж у час новий
Втікав назад ганебним кроком
Назустріч гибелі своїй.

Вкраїна глухо хвилювалась.
Давно в ній іскра загорялась,
Зухвалі друзі давнини
Нової прагнули війни,
Вимоги кидали чванливо,
Щоб гетьман узи їх розбив,
І Карла ждав нетерпеливо
Їх нерозважливий порив.
Навкруг Мазепи розтинався
Свавільний крик: Пора! Пора!
Та хитрий гетьман залишався
Слугою відданим Петра.
В спокою гордого личині
Урядував він на Вкраїні,
На поголоски не зважав,
Байдуже пив, бенкетував.

"Що ж гетьман? Він старий, безсилий!" —
Казала молодь навкруги. —
"Труди і літа погасили
Вогонь колишньої снаги.
Пощо тремтячою рукою
Він носить славну булаву?
Тепер би вдарити війною
На злоненависну Москву!
Коли б старий наш Дорошенко 5,
Чи Самойлович молодий 6,
Семен Палій 7, чи Гордієнко 8
Були при владі військовій,
Тоді б у сніжному завої
Не мерли наші козаки,
І Малоросії сумної
Вже визволялись би полки" 9.

Отак свавільна та гаряча
Кричала молодість козача,
Піддавшись пагубі оман,
Забувши краю давній бран
І при Богдані буйні збори,
Священні битви й договори
І сонце слави крізь туман.
Та старість ходить обережно,
І підозріливо зорить,
Чого не можна й що належно,
Вона не вирішає вмить,
Хто в глибину морську погожу
Пройде в просторі льодовім?
Хто бистрим розумом своїм
Впізна безодню зловорожу
Душі підступної? У ній
Чуттів колишніх буревій
Лежить захований глибоко,
І давніх здійснення надій,
Можливо, зріє одиноко.
Та, затаївши зло в думках,
Чим хитрий гетьман брехливіший,
Тим в поведінці він простіший
І спокійніший у речах.
Як він уміє самовладно
В серцях довіру викликать,
Думками править безоглядно
І таємниці розкривать!
Як він у щирості лукавій,
В старечім колі, при вині
Сумує по колишній славі
І згадує минулі дні,
Свободу славить з непокірним,
Ганьбує владу із невірним,
З озлілим — сльози пролива,

З дурним — розумні ллє слова!
Небагатьом, мабуть, відомо,
Що буйний дух у нім кипить
Що рад він ворогу свойому
І чесно, і безчесно мстить,
Що він образи ні одної
Нікому в світі не простив,
Що він в удаванім спокої
Злочинні думи затаїв;
Що він не відає святині,
Що він не знає благостині,
Що вірність гетьману чужа,
Що кров ладен він лить, як воду,
Що згорда топче він свободу,
Що рідний край він зневажа.

Думки страшні, мов чорні ночі,
Він затаїв, як лютий звір,
В душі своїй. Та інші очі
Його впіймали хижий зір.

"Ні, чорний яструбе, ні, враже! —
Шепоче Кочубей слова, —
Твоя світлиця в прах не ляже,
Дочки темниця гробова;
Ти не згориш серед пожару,
Ти не подохнеш від удару
Моєї шаблі й поготів;
В руках московських злих катів
Серед відмов, у темній крові,
На дибі скорчишся в півслові,
Ти проклянеш і день, і час,
Коли дочку хрестив у нас,
І той бенкет, де чесну чашу
Тобі сповна я наливав,

І ніч, коли голубку нашу
Ти, яструб хижий, заклював!.."

Так! Дні були, що з Кочубеєм
Був друг Мазепа; з давнини,
Як сіллю, хлібом і єлеєм,
Ділились мріями вони.
На полі бою вірні коні
Їх поруч крізь огонь несли,
Розмови довгі у безсонні
На самоті вони вели.
Упевнений у Кочубеї,
Душі бездонної своєї
Частину гетьман відкривав,
Про переміну Дуже скору,
Про перемови й непокору
Словами темними казав.
Так, серце Кочубея вірне
Було за тих часів йому.
Тепер злоби чуття незмірне
Не спогадань печаль німу,
А помсту родить; він голубить
Єдину думку неспроста:
Чи сам загине, чи погубить, —
А за дочку надійде мста.

Але свою завзяту злобу
Він міцно в серці затаїв.
"В журбі безсилій жде він гробу,
Кінця своїх нещасних днів.
Він зла Мазепі не бажає;
Лиш на дочці лежить вина.
Та він дочку також прощає:
Хай богу дасть одвіт вона,

Що занедбала честь і сором,
Закони неба і землі!.."

Тимчасом він орлиним зором
В домашнім колі, при столі,
Товаришів шука відважних,
Несхитних, вірних, непродажних.
У всім він звірився жоні 10:
Давно в глибокій тишині
Донос на гетьмана він пише;
І, по-жіночи запальна,
Його підбурює жона
Відплату довершить скоріше;
Як надійде пора нічна,
Неначе дух, йому вона
Про помсту шепче й дорікає.
І сльози ллє, і запевняє,
І вимагає клятв, — і їй
Клянеться Кочубей старий.

Удар обдумано. В розмові
З ним Іскра 11 заодно стоїть,
Обидва мислять так: "Готові
Розправу з ворогом чинить.
Але покластися на кого,
Хто, для загального добра,
Донос на владаря лихого
До ніг могутнього Петра
Складе, забувши осторогу?"

Поміж полтавських козаків,
Що їх зневажила Марія,
В одного з юності років
Кохання розцвіло, як мрія.
В світання час, по вечорах,

Десь над рікою, в яворах,
В тіні черешень серед саду
Бувало він Марію ждав
І в тім жданні один страждав,
В короткій стрічі мав розраду.
Без сподівань її любив,
Не докучав він їй мольбою:
Відмови б він не пережив.
А як наїхали юрбою
До неї женихи, то він,
Нещасний, зник у безнадії.
Коли ж той поголос, як дзвін,
Розніс ганьбу страшну Марії,
І розтинався сміх людський
В жорстокім натовпі повсюди, —
Зостався вірним без облуди
Любові бранець молодий.
Якщо ж при нім хто випадково
Ім'я Мазепи споминав,
То мовчки він білів раптово
І зір додолу опускав.

Хто під зірками, в тишині,
Так пізно їде на коні?
То чий же кінь невтомно лине
Через байраки та долини?

На північ править він коня,
Ніде на спочив не спиня,
Ні в чистім полі, ні в діброві,
Де переправи випадкові.

Мов скло, блищить його булат,
Мішок дзвенить копитам в лад,

І жвавий кінь біжить охоче.
Густою гривою тріпоче.

Потрібне золото гінцю,
Булат — утіха молодцю,
А кінь — утіха ще миліша,
Та шапка в нього найцінніша.

За шапку він лишити рад
Коня, червінці, свій булат,
А шапку видасть тільки з бою
І то разом із головою.

А що тій шапці за ціна? —
У ній важлива таїна,
Донос на лиходія правий
Царю Петрові із Полтави.

Не знаючи, що близько грім
І не сполоханий нічим,
Мазепа, знай, готує лихо.
З ним єзуїт 12 у час нічний
Народний бунт готує тихо
І обіцяє трон хиткий.
У тьмі, як чорні лиходії,
Вони оцінюють події,
Ще ні світанок, ні зоря,
Складають шифр універсалів 13,
Цінують голову царя
І продають життя васалів.
Убогий старець у двірець,
Не знати звідки, часто ходить,
І Орлик 14, справ усіх знавець,
Його заводить і відводить.
Отруту всюди потайну

Гетьманські слуги розсівають:
Там із Булаві ним 15 здіймають
Козацькі бунти на Дону;
Там будять диких орд відвагу,
Там, за порогами Дніпра,
Лякають вольную ватагу
Самодержавністю Петра.

Мазепа поглядом ширяє
І шле листи із краю в край:
В погрозі хитрій підіймає
Він на Москву Бахчисарай.
Король його в Варшаві знає,
В старім Очакові паша,
У стані Карл і цар. Не має
Спокою гетьмана душа;
Усі він зважує надії,
Вірніш готує свій удар;
Лиха в нім воля не слабіє
І не згаса злочинний жар.

Та як здригнувсь він, стрепенувся,
Коли здаля йому почувся
Раптовий грім! Коли йому,
Росії ворогу тому,
Вельможі руські 16 надіслали
В Полтаві писаний донос
І замість праведних погроз,
Як жертві, ласку обіцяли;
І, ратним відданий ділам,
Не давши віри тим словам,
Що правду щиру повістили,
Сам цар Іуду утішав
І карою бентежні сили
Утихомирить обіцяв.

Мазепа, ніби раб покірний,
Цареві пише, лицемірний:
"І знає бог, і видить світ:
Він, бідний гетьман, двадцять
Служив цареві чесно, вірно,
Його щедротами безмірно
Піднесений до висоти.
Яка ж злоба панує нині!
Хіба ж йому при домовині
В науку підлих зрад іти
І затемняти чесну славу?
То ж він помогу Станіславу 17
У перемовах відхилив,
Не захотів королювання
І потаємне листування
На розсуд відіслав царів?
Чи то ж не він підмову хана 18
І царгородського султана
Відрік? Він, чистий, як зоря,
За славу білого царя
Готовий завжди стать до бою,
Життя віддать і труд тяжкий,
Йому ж той ворог навісний
Вкриває голову ганьбою!
І хто ж то? Іскра, Кочубей!
А звались друзями, братами!.."
І з кровожерними сльозами,
В зухвалій злобності своїй,
Їх страти просить лиходій...19

Їх страти?.. Старче многолітній!
Чию дочку цілуєш ти?
Та серце, повне глухоти,
Ховає докір неодвітний.
Він каже: "Хоче в боротьбі

Зо мною мірятись, безумець!
Сокиру гострить, вільнодумець,
Він сам на голову собі!
Куди біжить, закривши очі?
Які за ним підуть охочі?
Чи, може... Ні, дочки любов
Сивин отецьких не відкупить,
Коханець гетьману відступить,
А ні — моя проллється кров".

Маріє, бідна ж ти, Маріє,
Красо черкаської землі!
Не знаєш ти, якого змія
Голубиш у нічній імлі,
До нього пристрастю окута!
Його ж душа розпутна й люта!
Кому ти, кинувши сім'ю,
Дала на жертву юнь свою?
Його хвилястий сивий волос,
Його лукаво-ніжний голос,
І зморшки темного чола,
І поглядів жагуча мла
Тебе навіки полонили.
Забула матір ти для них,
Віддавши отчий вік похилий
За ложе пристрасних утіх.
Своїми дивними очима
Тебе старий зачарував,
Словами тихими своїми
В тобі сумління він приспав.
На нього дивишся побожно.
В очах пашить кохання жар,
Його лелієш безтривожно,
Твоя ганьба — тобі як дар.
Її несеш в собі, безсила,

Як честь, — красуня молода,
Ти чари ніжного стида
В своїм падінні загубила...

Що стид Марії? Що слова?
Людські обмови — наче піна,
Коли схиляється в коліна
Гетьманська горда голова,
Як з нею гетьман забуває
Своєї долі труд і шум,
Чи таємниці грізних дум
На самоті їй розкриває?
І днів невинних їй не жаль,
І душу їй одна печаль,
Бува, як туча, затемняє:
Вона зажурених, старих
Отця і матір уявляє;
Вона крізь сльози бачить їх,
Бездітних тих батьків своїх,
До їх печалів дослухає...
О, чом не відає вона
Того, що знає вся Вкраїна!
Ні! Тайни чорної не зна
У всім краю вона єдина.

ПІСНЯ ДРУГА

Мазепа хмурий. Клекотить
Жорстока дума невситима.
Марія ніжними очима
На нього, сивого, зорить,
Коліна гетьману обнявши,
Говорить про кохання знов.
Даремно: чорних дум назавше
Не віддалить її любов.

Він на Марію не зважає,
Холодні думи тче свої,
На ніжні закиди її
Мовчанкою відповідає.
Украй здивована, сумна,
Встає, ображена, вона
І ледве диха й промовляє:

"Послухай, гетьмане: тобі
Я віддала усе на світі
І за любов мою в ганьбі
Я мала лиш одне в приміті:
Щоб ти любив. Глуха й німа,
Згубила щастя я сама,
Але за долею своєю
Я не жалію: в тишині,
В ту ніч, як стала я твоєю,
В коханні клявся ти мені.
Чому ж, скажи, мене не любиш?"

М а з е п а

Мій друже, кривдиш ти мене.
Облиш безумство це чудне,
Ти ним лиш серце марно губиш:
Чуттів жагучих темний вир
Твою засліплює уяву.
Тебе люблю, Маріє, вір,
Сильніше я, ніж владу й славу.

М а р і я

Неправда: хитрощі — то гріх.
Завжди були ми нерозлучні,

Тепер же пестощів моїх
Не прагнеш ти — вони докучні
Всі дні ти десь поміж старшин,
Мені ж, самотній, дні, як літа;
А в ночі довгі — чи один,
Чи з старцем ти, чи в єзуїта.
Любов покірлива моя
Стрічає відсіч неласкаву.
Ти пив недавно, знаю я,
За пані Дульську. Це цікаво!
Та пані Дульська хто?

М а з е п а

І ти
Ревнива? Чи мені ж, старому,
Шукать любов ще невідому,
На клич її безумно йти?
Чи став би я, усюди знаний,
Немов юнак палкий, зітхать,
Ганебні волочить кайдани,
Жінок лукаво спокушать?

М а р і я

Ні, ні, відкрий мені всю душу,
Скажи одверто все — і край.

М а з е п а

Твій спокій берегти я мушу...
Що ж! Таємницю, друже, знай!

Давно задумали ми діло,
Тепер воно кипить у нас.
Усім нам діяти наспіло;
На боротьбу ударив час.
Без вольності, добра і слави
Ми гнулись нижче від трави,
Під покровительством Варшави,
Під самовладністю Москви.
Вкраїні бути, як державі,
У незалежності пора:
Знамена вольності криваві
Я підіймаю на Петра.
Обидва, в пактах незабутих,
Стоять за мене королі,
У повстанні, у січах лютих
Я трон воздвигну на землі.
Підтримать друзі теж зуміють:
Княгиня Дульська, з нею діють
Цей старець, що стрічала ти,
Та єзуїт. Усе готове.
Від них я маю і домови,
І королівські всі листи.
Оце такі мої визнання.
Твої підозри й нарікання
Розвіяні?

М а р і я

О, милий мій,
Ти будеш цар землі своїй!
Корони золото багряне
Твоїм сивинам личить.

М а з е п а

Стій,
Не все збулося. Буря гряне;
Хто скаже, в чім судьба моя?

М а р і я

З тобою я живу без страху, —
Могутній ти! О, знаю я:
Здобудеш трон.

М а з е п а

А якщо плаху?..

М а р і я

Разом на плаху, якщо так,
Бо я таю любов безкраю.
Та ні: ти носиш влади знак.

М а з е п а

Мене кохаєш?

М а р і я

Я! Кохаю?

М а з е п а

Скажи: чи я, чи батько твій
Тобі дорожчий?

М а р і я

Милий мій,
Цей запит — нащо він? Тремтливо
Його я слухаю. Сім'ю
Забути хочу я свою,
Бо я ж сім'ї ганьба; можливо,
(Який страшний думок потік!)
Мене отець прокляв навік, —
За кого ж бо?

М а з е п а

Миліший, може,
Все ж батько? Ти мовчиш...

М а р і я

О, боже!

М а з е п а

Що ж? говори.

М а р і я

Вирішуй сам...

М а з е п а

Послухай: довелося б нам,
Мені чи батьку, йти до скону,
А ти б суддею нам була,

Кого б ти в жертву принесла,
Кому б ти стала в оборону?

М а р і я

Ах, досить! Серця не терзай!
Спокусник ти.

М а з е п а

Відповідай!

М а р і я

Ти зблід; твоя сувора мова...
О, не гнівись! Я всім готова
Тобі пожертвувать в ці дні;
Але від слів цих жахом віє.
Доволі.

М а з е п а

Пам'ятай, Маріє,
Що ти сказала тут мені.

Спокійна українська ніч.
Прозоре небо. Зорі сяють.
Дрімоти-сну не гонить з віч
Повітря тепле. Ледве мають
Тополі листям сріблясті.
І місяць ген в височині
Над Білу Церкву випливає
І гетьмана сади рясні
Та замок давній осяває.

І тихо, тихо все кругом;
Та в замку шепіт і неспокій.
У темній башті, під вікном,
В задумі тяжкій і глибокій,
В заковах Кочубей сидить
І хмуро в небеса зорить.

Світанком страта. Він без страху
Чекає, що візьмуть на плаху;
Не жаль йому свого життя.
Що смерть? Жадане забуття!
Готов лягти він в гроб кривавий.
Долає сон. Та боже правий!
Лягти негіднику до ніг,
Упасти безсловесно в порох,
Щоб по царевій волі міг
Царів знущаться з нього ворог,
Згубить життя і честь свою,
І друзів вольную сім'ю
На плаху повести, на муки,
Чужий покутувати гріх
І ворогів почути сміх,
Упавши смерті в чорні руки!..
І нікому заповісти
Згубителю своєму мсти!

І він згадав свою Полтаву
І друзів погляди ясні,
Минулих днів багатство й славу,
Дочки задумливі пісні,
І дім, де зріс серед природи,
І труд, і сни, й роздолля нив,
Де взнав життєві насолоди,
А потім сам же їх лишив.
Для чого? —

Ключ в замку іржавім
Гримить, лунає межи стін.
Нещасний думає: це він!
Це на шляху моїм кривавім
Мій вождь під знаменом хреста,
Той, що несе святі скрижалі,
Цілитель туги та печалі,
Слуга розп'ятого Христа,
Його святую кров і тіло
Приніс мені для каяття,
Хай приступлю до смерті сміло,
Піду до вічного життя!

В журбі, у розпачі сердечнім
Нещасний Кочубей готов
Перед всесильним, безконечним
Звільнити душу від заков.
Та не пустельника святого,
Він гостя впізнає страшного:
Жорстокий Орлик перед ним.
В огиді, з поглядом сумним,
Страждалець в Орлика питає:
"Ти тут, жорстокий кате мій?
Останній час у тьмі нічній,
І той Мазепа відбирає?"

О р л и к

На допит мій відповідай.

К о ч у б е й

Іди собі — й на тому край;
Залиш мене.

О р л и к

Визнання нові
Потрібні гетьману.

К о ч у б е й

Які?
Давно на допити гіркі
Я все сказав. У кожнім слові
У мене лжа. Я лицемір,
Лукавий я. Хоч вір, не вір,
А гетьман правий.

О р л и к

Ні, зі мною
Все говори! Ти був багат;
Ми знаєм: не єдиний клад
В Диканьці 20 схований тобою.
Ти вмреш, тяжка твоя вина;
Добро й маєток — все сповна
Надійде у казну військову —
Такий закон. Кажу я знову:
Відкрийся сам, та не лукав.
Де ті скарби, що ти сховав?

К о ч у б е й

О, так! Безцінні мав три клади
Я у житті цім для відради.
І перший клад мій — честь моя,
Його в тюрмі утратив я;
Був другий клад, мов цвіт лілеї,

То світла честь дочки моєї.
Над ним тремтів я, умлівав, —
Мазепа другий клад украв.
Але зберіг я клад останній —
Святу, гарячу мсту мою,
Що завтра богу віддаю.

О р л и к

Старий, покинь це мудрування!
Сьогодні ти лишаєш світ,
Тож думу лиш плекай сувору.
Не час на жарти. Дай одвіт,
А хочеш мук, то саме впору:
Де гроші?

К о ч у б е й

О, холопе злий!
Нащо ці допити нездарі?
В труну я ляжу неживий,
А ти з Мазепою у парі
Біжи моє добро шукать
Вночі, кривавими руками
Льохи глибокі розривать,
Палити села з хуторами.
Та ще візьми дочку мою;
Вона тобі, прелютий враже,
Скарби ті всі сама покаже;
Тож, ради бога, я молю,
Дай спокій бідному в неволі.

О р л и к

Де гроші маєш? Покажи.
Не хочеш? — Гроші де? Скажи,
А ні — у муках вмреш поволі.
До місця покажи сліди.
Мовчиш? — Ну, що ж! Гей, кате, йди!21

І кат зайшов...
О, страдна ноче!
Де ж гетьман? Де той лиходій?
Куди сховатися він хоче
В гадючій совісті своїй?
Ще спить Марія у світлиці,
Не знає бідна таємниці,
А поруч, мовби тінь німа,
Сидить, очей не підніма,
Мазепа в тишині понурій.
В душі думки пливуть, як бурі,
Глухі, мов темрява ночей.
"Умре безумний Кочубей;
Нема рятунку вже. Чим ближче
Надходить час для наших справ,
Чим владу я міцніш прибрав,
Тим при мені схилитись нижче
Повинен ворог. Шлях один:
Донощику й клеврету згин,
Кінець". Та, глянувши на ложе,
Мазепа думає: "О, боже!
Що буде з нею, як вона
Почує про криваву страту?
Пролине часу небагато,
І виявиться таїна...
Що ж учинить тоді? Сокира,
Упавши зранку, загримить
По всій Украйні. Правда щира
По світу враз загомонить!..

Ах, бачу я: кому від долі
Життя припали буруни,
Той стій один, як воїн в полі,
Не прилучай собі жони.
Не запрягти у віз єдиний
Коня й легку тремтячу лань.
Минули захвату хвилини,
Тепер плачу безумству дань...
Все, що ціни собі не знає,
Все, чим життя цвіте, буяє,
Вона мені, сердешна, в дар
Все віддала старому, — боже!
Який же їй несу удар!"
І він зорить на тихе ложе:
О, юність в тиші чарівній!
Як ніжно сон її леліє!
Уста розкрились; подих віє,
В груді тріпоче молодій;
А завтра... Він ховає очі,
Встає, не дивиться назад,
І тихим кроком серед ночі
Виходить у самотній сад.

Спокійна українська ніч.
Прозоре небо. Зорі сяють.
Дрімоти-сну не гонить з віч
Повітря тепле. Ледве мають
Тополі листям сріблясті.
Та хмурі помисли страшні
В душі Мазепи: зорі ночі,
Обвинувальні гострі очі,
Глузливо дивляться за ним,
Тополі у ряду густім
Услід хитають головою,
Мов судді, шепчуть між собою.

І ночі літньої пітьма
Задушна й чорна, як тюрма.

І враз... мов стогін... крик між стін
Неначе з замку чує він.
То сон уяви в час світання,
Чи плач сови, чи звіра рик,
Чи інший звук, чи муки крик,
Але у серці хвилювання
Перебороть не міг старий.
І на протяжний звук нічний
Мазепа відповів тим криком,
Яким в бою, в шаленстві дикім,
Криваву січу покривав,
А з ним Забіла й Гамалія,
І... Кочубей... немов завія,
Летіли в полум'ї заграв.
Зорі багряної краса
Вже осяває небеса
І облива промінням ниви,
Вершки гаїв, ріку ясну.
Лунає ранку шум грайливий,
Людина зводиться від сну.

Марія солодко зітхає
Іще в дрімоті, й почуває
Крізь сон легкий, що хтось зайшов
До неї, ніг її торкнувся.
Вона прокинулась — та й знов
В усмішці зір її зімкнувся,
Проміння стрівши чистий рій.
Марія руки простягнула
І в млості, в ніжності, шепнула:
"Мазепо, ти?.." Та голос їй
Відповіда не той... О, боже!

Встає, тремтить... Як статись може?
Це ж мати тут...

М а т и

Мовчи, в цей час
Не погуби ти, дочко, нас.
Вночі я кралась обережно,
Тобі благання принести.
Сьогодні страта. Тільки ти
Зм'якшила б лютість їх безмежну.
Врятуй отця.

Д о ч к а
(жахаючись)

Який отець?
І що за страта?

М а т и

Чи й донині
Не знаєш?.. Ні! Ти не в пустині,
Ти у двірці; ти знаєш те,
Що серце в гетьмана круте,
Що невблаганно він карає,
Що цар його лиш дослухає...
Та горе: ти сумну сім'ю
З ним проміняла на неславу;
Тебе я сонну застаю,
Коли вчиняють злу розправу,
Читають вирок судовий,
І вже на пласі батько твій.
Ми тут чужі, мій плач не діє...

Опам'ятайся! Встань, Маріє,
Біжи, впади йому до ніг,
Щоб батька стратити не зміг.
Твій зір катам пов'яже руки,
Сокиру одведе від зла,
Проси, рятуй отця від муки:
Ти ж честь Мазепі віддала,
Він не відмовить...

Д о ч к а

Що зі мною?
Отець... Мазепа... За стіною
Кати... Ось мати тут моя,
Чи збожеволіла це я,
Чи, може, марю?..

М а т и

Бог з тобою!
Це не примари, дочко, ні!
Невже не знаєш ти в ці дні,
Що батько твій не міг миритись
З твоїм безчестям і гріхом,
І, щоб над гетьманом помститись,
Листа царю послав тайком,
Що в муках, в допитах кривавих,
Зізнався в помислах лукавих,
В стиді страшної клевети,
Що, бідну жертву правоти,
За це його згубити раді,
Що при військовій всій громаді,
Якщо його не осінить
Десниця праведна господня,
Він буде страчений сьогодні,

Що тут, тимчасом, він сидить
В тюремній башті.

Д о ч к а

Боже, боже!
Сьогодні! Бідний батьку мій!

І діва падає на ложе,
Як мертва, в тиші гробовій.

Шапки цвітуть. Списи блискочуть.
Б'ють бубни. Мчаться сердюки 22.
У лад шикуються полки,
Юрба кипить. Серця тріпочуть.
Дорога, мов гадючий хвіст,
Забита людом, ген іскриться.
На полі височить поміст.
По нім гуляє, веселиться
Катюга, й жертви дожида,
В руках, знічев'я, підкида
Важку нагострену сокиру,
З простолюдом жартує щиро.
Клекоче гомін поміж лав:
І сміх, і лайка, й нарікання...
Раптово викрик пролунав —
І стихло все. Лиш коней ржання
І тупіт чути в тишині.
Там на чолі із сердюками
Поміж старшин, із козаками,
Сам гетьман мчався на коні.
А там, по київській дорозі,
Підвода їхала. В тривозі
Дивились тисячі очей.
З землею й небом в ясній згоді,

У вірі чистий, в тій підводі
Сидів безвинний Кочубей
Та Іскра з ним, товариш вірний,
Страшному вироку покірний.
Підвода стала. Загримів
Церковний хор в співзвуччях красних.
З кадил пахучий дим поплив.

За упокій душі нещасних
Народ весь молиться, притих,
Вони ж — за ворогів своїх.
Устали, йдуть. Ляга на плаху,
Перехрестившись, Кочубей.
Неначе в гробі, тьма людей
Мовчить. Сокира б'є з розмаху,
І покотилась голова.
Все поле зойкнуло. Катюга
Ізнов разить — і пада друга,
Аж закривавилась трава.
І кат злорадне на ту пору,
Їх за чуби піднявши вгору,
Потряс руками обома,
Щоб бачила юрба німа.

Збулася страта. Без турботи
Народ звідтіль додому йде
І про діла свої й роботи
Розмови голосно веде.
І затихає шум поволі.
Тоді через дорогу в полі
Дві жінки перейшли сумні,
В пилу, з утоми мов п'яні,
До місця страти по дорозі
Вони спішили у тривозі.
"Вже пізно!" — хтось жінкам сказав,

Рукою в поле показав.
Там козаки поміст ламали,
Молитву піп читав смутну,
І на підводу піднімали
Дубову тесану труну.

Перед усім козацтвом, сам
Мазепа грізний віддалявся
Від місця страти. Він терзався
Страшної пустки відчуттям.
Ніхто до нього не зближався,
І він мовчав, хмурний, мов тінь;
Весь в піні, мчав гетьманський кінь.
Прибув додому, "що Марія?"
Спитав Мазепа. Чує він —
В словах розгуба, безнадія...
В страху не знаючи причин,
Мазепа сам в світлицю входить:
Німа в світлиці тишина, —
Він в сад, і там бентежний бродить;
Але над ставом лиш луна
Та шелест листя таємничий.
Скрізь порожньо, нема слідів —
Марія зникла! Слуг він кличе,
Своїх моторних сердюків.
Вони біжать. Хропуть їх коні,
Почувся дикий клич погоні,
Всі верхи — й скачуть молодці
Щодуху вдаль, у всі кінці.

Він жде — але даремна мрія!
Не повертається Марія.
Ніхто не знав, не прослідив,
Куди та як вона втікала...
Мазепа в гніві скреготів,

Притихши, челядь трепетала.
У чорній тузі сам-один
Замкнувся у світлиці він.
Над ложем там у пітьмі ночі,
Сидів, не сплющуючи очі,
Знемігшись від нелюдських мук.
Світанком повернулись слуги,
За сердюком слідом сердюк.
Їх коні ледве йшли. Попруги,
Підкови, сідла й чепраки,
Було все піною покрите,
В крові, розгублене, побите, —
Та жоден, добру чи сумну,
Не зміг сказати новину.
Марії й сліду існування
Увага пильна не знайшла.
Одна лиш мати в тьму вигнання
Скорботу й горе понесла.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Душі незміряна печаль
Одважних поривань у даль
В душі Мазепи не поборе.
Надій огріваний огнем,
Він з гордим шведським королем
Продовжує переговори.
Але до часу він хотів
Розвіять сумніви ворожі, —
І перед сонмом лікарів,
Неначе в муках, зліг на ложі,
Благаючи про ласки божі.
То праця, пристрасті, війна,
Печалі, хворості старечі
Його, як смерті злі предтечі,

В постелю вклали. Не страшна
Йому вже смерть. Він небо славить,
Святий обряд він хоче править
І архіпастирю рече,
Щоб той віддав молитву богу, —
І тихо на чоло старого
Єлей освячений тече.

А час минав. Москва чекала,
Гостей даремно виглядала,
Щоб тризну справити нову
Там, де прадавні домовини.
Та Карл, ішовши на Москву,
Звернув нараз до України.

І день приспів. Устав з одра
Мазепа, страдник той безсилий,
Що вже, здавалось, умира
І дожидається могили.
Устав, щоб рушить на Петра.
Тепер він сам перед полками
Зорить, летить між козаками,
І зносить шаблю, й на коні
Відбився в голубій Десні.
Так само плоть зборовши кволу,
Колись лукавий кардинал,
Дійшовши папського престолу,
Вернув собі юнацький пал.

На крилах звістка полетіла.
Вкраїна глухо зашуміла:
"Він перекинчик, зрадник він,
Під ноги Карлу, як поклін,
Бунчук поклав". Огонь бушує,

Війни народної зоря
Встає кривава.

Хто змалює
Страшний, мов буря, гнів царя? 23
Гримить анафема в соборах",
Мазепин вид терзає кат.
Шукають в Раді, в вольних зборах
Нового гетьмана. Назад
З пустельних селищ Єнісея
Родини Іскри, Кочубея
Самим покликані Петром.
Він з ними сльози проливає
І ласку чинить, осипає
Новою шаною й добром.
Мазепин ворог, друг єднання,
Палій вертається з заслання,
В Украйну йде, у стан царів.
Тремтить весь бунт осиротілий.
На пласі гине Чечель 24 смілий
І отаман січовиків.
І ти, що для гучної слави
Змінив корону на шолом,
Твій час настав, ти вал Полтави
Уздрів нарешті за горбом.

І цар туди ж повів дружини.
Вони як буря потекли,
І вороги серед долини
Один другого облягли;
Не раз побитий, в битві смілий,
З жадоби крові захмілілий,
Стріча на полі бою так
Грізного ворога вояк.
У злобі бачить Карл могучий

Не юрб людських потік летючий,
Останки нарвських тих полків,
А шнур полків колоностройних,
Швидких, слухняних і спокійних,
І непохитних ряд штиків.

Та він рішив: світанком бій.
Весь табір шведський — в сні міцному.
Лиш чути в темряві нічній
Розмову у шатрі одному.

"Ні, друже Орлику, ні, ні,
Ми поспішили не до речі;
Згорять в дочасному вогні
Всі задуми мої старечі;
Змарнується мета моя,
Бо крок зробив я нерозважний,
В цім Карлі помилився я:
Він — хлопчик спритний та відважний;
Дві-три сутички розіграть
Уміє, знайде час утіхам:
У ворога погостювать,
Відповісти на бомбу сміхом;
Не гірш за руського стрільця
Пробратись до чужого стану,
Звалити в сутичці бійця
І обмінять на рану рану 25;
Та не йому стоять в борні
З самодержавності титаном:
Як полк, вертіти долі дні,
Він змусить хоче барабаном;
Сліпий, упертий, запальний,
Він в легковажності своїй
Бог зна якому щастю вірить;
Ворожу силу в боротьбі

Минулим чудом хоче мірять, —
Він роги облама собі.
Соромлюсь: войовник-бродяга
Мене, старого, полонив.
Мазепу юність та відвага
І марні успіхи боїв,
Як діву, знадили".

О р л и к

Що ж! Бою
Ми діждемось. Не пізній час.
Петро помириться з тобою,
Забуде зло і прийме нас.
Розбитий нами, як грозою,
Він прийме мир, поклавши зброю.

М а з е п а

Ні, пізно. Руському царю
Зі мною в мирі жить не можна.
Давно рішилась непреложна
Моя судьба. Давно горю,
Злобою повен. Під Азовом
Вночі я раз бенкетував:
Сповна вином кипіли чаші,
Кипіли в лад розмови наші.
Сміливе слово я сказав.
Притихли гості, цар підвівся,
Об стіл ударила рука,
У вус мій білий учепився,
Кричав, немов на гайдука.
Тоді зумів я гнів здолати,
Але про помсту клятву дав;
Носив її, — як носить мати

Дитя під серцем. Час настав.
Про мене спогади грозові
Носить він буде до кінця.
Я — кара, послана Петрові;
Я — терен для його вінця.
Він городів би дав немало,
Віддав би щастя днів своїх,
Щоб тільки знову, як бувало,
Тримать за вус мене при всіх.
Надія нам — з цієї ночі:
Кому втікать, рішить зоря.
І змовк, заплющив темні очі
Він, зрадник руського царя.

Горять зірниці світанкові,
І на долини й береги
Гармати б'ють. Дими багрові
Пливуть у небо навкруги
До сонця з сивої юги.
Полки ладом проходять в гулі.
В кущах засіли вояки.
Літають ядра, свищуть кулі,
Холодні блискають штики.
Звитяги гордої обранці,
Штурмують шведи наші шанці;
Летить кіннота наперед;
Піхота рушила за нею,
Тяжкою стійкістю своєю
Кріпить кінноти грізний лет.
І поле битви згубне, чорне,
Гримить, палає тут і там.
Та щастя бою неповторне
Служити починає нам.
Назад відкинуті дружини,
Змішавшись, падають у прах.

Відходить Розен у долини,
В полон здається Шліпенбах.
Ми гоним шведів рать за раттю;
Їх слава меркне між огнів,
І бога битви благодаттю
Наш кожен крок запломенів.

В натхненні віщім і високім
Тоді гримлять слова Петра:
"За діло, з богом!" Із шатра
В юрбі любимців, певним кроком
Петро виходить. Із-під брів
Він мече іскри. Він прекрасний.
Він ночі тьма, він сонце ясне.
Він весь — гроза і божий гнів.
Іде. Йому коня підводять.
Баский і тихий вірний кінь,
В огні, в диму палахкотінь
Тремтить, очима косо водить
І, гордий вершником своїм,
Летить крізь битви чорний дим.

Вже полудень. Жара палає.
Мов ратай, битва спочиває,
Де-де гарцюють козаки.
У лад шикуються полки.
Музика бойова не грає.
Мовчать гармати між дерев,
Скінчили свій голодний рев.
І враз — в роздолище безкрає
Могутнє грянуло ура:
Полки побачили Петра.

І перед воями своїми
Промчавсь він, радісний, мов бій.

Він поле пожирав очима.
За ним слідом, в юрбі тісній,
Гнізда Петрового пташата,
Його дітей сім'я крилата,
В трудах державності й війни
Товариші його й сини:
І Шереметєв, слави гідний,
І Брюс, і Боур, і Рєпнін,
І долі любленець безрідний,
Що став напівдержавцем він.

І перед синіми рядами
Своїх уславлених бійців
В качалці, несеній руками
До гробу вірних служаків,
Блідий від рани, Карл з'явився.
Вожді героя йшли за ним.
Він в думу тиху затопився.
Непевний зір його відбив
Якесь незнане хвилювання,
Немовби жданий бій родив
У серці сміливім вагання...
Враз кволим вимахом руки
На руських рушив він полки.

І з ними царські всі дружини
Зійшлись в диму серед рівнини:
І грянув бій, Полтавський бій!
В огні, під градом розпашілим,
Жива стіна йде кроком смілим,
Над збитим строєм свіжий стрій
Штики змикає. Ніби туча,
Кіннота вимчалась летюча
І, повна шалу, згаряча
Січе, рубає з-за плеча.

Падуть на мертвих мертві люди,
Чавунні ядра звідусюди
Скакають, нібито живі,
Здіймають пил, шиплять в крові.
Швед, руський — ріже, ранить, коле.
Бій барабанний, в криках поле,
Грім пушок, тупіт, ржання, скін
І пекло й жах зі всіх сторін.

Серед тривоги й хвилювання,
Натхнення повні, без вагання
Зорять вожді-володарі
На бій від ранньої зорі,
Про перемогу й смерть раптову
У тишині ведуть розмову.
То хто ж стоїть біля царя
Старий, ізгорблений роками,
Підтримуваний козаками,
Орлиним оком бій зміря?
Не вперше бачити герою
Шалене хвилювання бою.
Вже на коня не скочить він,
Знемігсь Палій старий в засланні,
І козаки на кличі бранні
Не налетять зі всіх сторін!
Та чом же спалахнули очі,
І гнівом, наче млою ночі,
Старого хмуриться чоло?
Що схвилювать його могло?
Чи він в диму, в жару картечі,
Мазепу вгледів десь крізь бій,
Зненавидів літа старечі,
Беззбройний в немочі своїй?
Мазепа з думою одною
Дививсь на битву, між юрбою

Повсталих буйних козаків,
Близьких, старшин і сердюків.
І раптом постріл. Він схопився.
У Войнаровського в руці
Мушкетний ствол іще димився.
Убитий, з гнівом на лиці,
Козак скривавлений валявся,
А кінь весь в піні, у пилу,
Почувши волю, дико мчався
І зник, пірнувши в синю млу.
Козак на гетьмана старого
Летів із шаблею в руках,
З безумним гнівом ув очах.
Мазепа підійшов до нього
І мовив слово. Та козак
Вже сплющив зір. Грозив, однак,
І в сконі ворогу Росії,
Зберігши невтоленний гнів,
Ім'я коханої Марії
Язик нечутно шепотів.

Та гнуться, гнуться шведські сили.
Час перемоги! Ми зломили!
О, славний час! О, слави лет!
Іще напір — і пада швед 26;
Кіннота вслід — рубає, коле,
Мечі ступила вже вона,
Покрили мертві збите поле,
Немовби чорна сарана.

Петро святкує. Гордий, ясний
І слави повен зір його.
Бенкет царський його прекрасний.
Під війська поклики свого
В шатрі своїм він пригощає

Своїх вождів, вождів чужих,
Славетних бранців сам вітає,
І за навчителів своїх
Вітальний келих підіймає.
А де ж той перший, званий гість?
Учитель наш, ясновельможець,
Чию важку тривалу злість
Полтавський зборкав переможець?
І де ж Мазепа? Як з очей
Іуда зник, блідий од страху?
Чому король не між гостей?
Чом зрадник не пішов на плаху 27?

Де степу дика глушина, —
Король і гетьман мчать здалека.
Зв'язала доля їх одна,
А злоба люта й небезпека
Дарують силу королю.
Він рану болісну свою
Забув. Поникши головою,
Втікає він у даль глуху,
І слуги віддані юрбою
Ледь здоганяють на шляху.

На степ загледівшись мінливий,
На трави росні до колін,
З ним поруч їде гетьман сивий.
Ось хутір видно... Що ж це він,
Мазепа, ніби налякався
І геть від хутора помчався,
Як від людей тікає звір?
Чи, може, запустілий двір,
І дім глухий, і сад самотній,
І двері, скошені в пітьму,
Якийсь-то випадок скорботний

Тепер нагадують йому?
Невинності святої кате!
Чи ти впізнав житло багате,
Цей дім, колись веселий дім,
Де пив вино, в гульбі бурхливій,
І за столом, в сім'ї щасливій,
Сміявся з другом ти своїм?
Тобі цей дім очей не коле,
Де тихий ангел проживав?
І сад, відкіль вночі у поле
Її ти вивів... О, впізнав!
Повито степ нічною млою,
У тьмі дніпрові береги.
Дрімають чуйно під горою
Петра й Росії вороги.
Героя сон минають мрії,
Полтави втрату він забув.
Та сон Мазепи темний був,
Похмурий, повний безнадії.
І раптом в тиші, ніби дзвін,
Чийсь голос кличе. Що за лихо?
Над ним, неначе на поклін,
Хтось, нахилився тихо-тихо.
Здригнувсь, немов на страті, він.
Над ним бліда, простоволоса,
Одягнена в лахміття, боса,
З безумним поглядом, жахна,
Стоїть під місяцем вона...
"Чи це не сон?.. Це ти... Маріє?"

М а р і я

Ах, тихше, друже! В цей-бо час
Сон над батьками тихо віє...
Чекай... Вони почують нас.

М а з е п а

Маріє, бідна ж ти, Маріє!
Опам'ятайся! Ти страшна.

М а р і я

Як мати хитрувать уміє!
І що за оповідь смішна?
Вона, як тайну розказала,
Що вмер неначебто отець,
Мені тихенько показала
Старечу голову,— творець!
Куди втікать від злого слова?
Подумай тільки: голова
Була не людська, сивоброва, —
А вовча, он яке бува!
Чим обмануть мене хотіла!
Не сором серце так пекти?
І задля чого? Щоб не сміла
Разом з тобою утекти!
Повіриш? —

Крізь одчай глибокий
Коханець наслухав жорстокий.
У вирі дум тяжких, вона
Йому шептала, мов п'яна:
"Я пам'ятаю поле... свято...
І чернь... і мертві там тіла...
І мати в степ мене вела...
А де ж ти був? З тобою різно
Ми розійшлись, самотня я.
Ходімо вдвох. Мерщій... вже пізно.
Ах, бачу, голова моя
Палає з думання пустого:

А я вважала не за того
Тебе, старий. Залиш мене.
Страшний твій погляд і глузливий.
Потворний ти, а він вродливий:
В очах його блищить любов,
Слова такі ласкаві, милі!
У нього вуса білі, білі.
А на твоїх засохла кров!.."

І з диким сміхом завищала,
Подібна сарні молодій,
І, раптом скочивши, помчала,
І зникла в темряві нічній.

Світало. Схід зачервонів.
Огонь ясний полум'янів.
Пшеницю козаки варили;
Без сідел коней до Дніпра
Драбанти напувать водили.
Проснувся Карл... "Ого! Пора!
Вставай, Мазепо. Вже світає".
Та він не спить, лице бліде,
Бо розпач серце пожирає,
Дихання в грудях не зведе.
І мовчки він коня сідлає.
І мчиться з королем в імлі,
І страшно поглядом ширяє
Над рідним рубежем землі.

———————

Сто літ минуло — що ж лишилось
Від гордих цих людей міцних,
Від пристрастей їх вогняних?
Минуле їх не воскресилось —

І зник давно кривавий слід
Зусиль, поневірянь, побід.
В житті північної держави,
В її звитяжній боротьбі,
Лиш ти воздвиг, герой Полтави,
Величний пам'ятник собі.
А там, де вітряки рядами
Стоять по самий небосхил
Понад бендерськими валами,
Де бродять буйволи стадами
Навкруг вояцьких тих могил, —
Останки захистку розбиті
І сходини вкрива земля;
Вони одні лише на світі
Гласять про шведа-короля.
З них відбивав герой безумний
З юрбою слуг, під криків гук,
Бійців турецьких напад шумний
І кинув шпагу під бунчук.
Дарма захожий тут похилий
Шукав би гетьмана могили:
Мазепи слово зникло в тьму.
Лиш в дні великої святині
Собор погрозливо донині
Гримить анафему йому.
Та збереглася ще могила
Тих двох, що впали в кров і пил:
Між давніх праведних могил
Їх тихо церква приютила 28.
Дуби, розрісшися крислато,
В Диканьці вартою стоять,
Про друзів, посланих на страту,
Вони нащадкам гомонять.
Де ж грішниця-дочка? Предання
Мовчить об тім. Її страждання,

Її недоля та кінець
Укриті темною пітьмою
Від нас навіки. Лиш порою,
Коли в селі сліпий співець
Виконує перед народом
Пісні Мазепи, — то, бува,
Він і про грішну діву згодом
Козачкам юним заспіва.

1828

ПРИМІТКИ

1. Василь Леонтійович Кочубей — генеральний суддя за часів Мазепи.
2. Кочубей мав декілька дочок; одна з них була замужем за Обидовським, небожем Мазепи. Та, про яку тут згадується, звалася Мотрею.
3. Мазепа справді сватався до своєї хрещениці, але йому відмовили.
4. Бунчук і булава — ознаки гетьманської влади.
5. Дорошенко — гетьман.
6. Григорій Самойлович — син гетьмана, засланого до Сибіру на початку царювання Петра I.
7. Семен Палій — фастовський полковник, славетний наїзник. За свавільні наскоки заслань був до Єнісейська через скарги Мазепи. Коли Мазепа виявився зрадником, Палій був повернутий із заслання і брав участь у Полтавському бою.
8. Кость Гордієнко — кошовий отаман запорозьких козаків. Згодом передався до Карла XII. Взятий у полон і страчений в 1708 р.
9. 20 000 козаків було відряджено до Ліфляндії.
10. Мазепа в одному місці закидає Кочубеєві те, що ним верховодить дружина його, горда і високорозумна.
11. Іскра — полтавський полковник, товариш Кочубея, що поділив з ним його змову і долю.
12. Єзуїт Залєнський, княгиня Дульська і якийсь болгарський

архієпіскоп, вигнаний з своєї батьківщини, були головними агентами Мазепи. Останній у вигляді старця ходив з Польщі на Україну і назад.
13. Так звалися маніфести гетьманів.
14. Пилип Орлик— генеральний писар, поплічник Мазепи, після смерті (в 1710 р.) Мазепи дістав від Карла XII "титул" малоросійського гетьмана. Згодом перейшов у магометанську віру і вмер в Бендерах близько 1736 року.
15. Булавін Кондратій — донський козачий сотник, що очолив повстання донських козаків у відповідь на спробу Петра I повернути з Дону біглих селян і солдатів-дезертирів.
16. Таємний секретар Шафіров і гр. Головкін, друзі й заступники Мазепи.
17. Станіслав — польський король початку XVIII ст.
18. Під час невдалого походу до Криму Кази-Гірей пропонував Мазепі з'єднатися з ним і спільно напасти на російське військо.
19. В своїх листах Мазепа скаржився, що доносителів катували надто легко, і невідступно вимагав їх страти, порівнюючи себе з Сусанною, безвинно обмовленою беззаконними стариками, а графа Головкіна — з пророком Данилом.
20. Село Кочубея.
21. Вже засуджений на смерть, Кочубей був катований у війську гетьмана. З відповідей нещасного видно, що його допитували про скарби, заховані ним.
22. Військо, що перебувало на власному утриманні гетьманів.
23. Петро I з властивою йому швидкістю та енергією вжив заходів для викоренення зради.
"1708 ноября 7-го числа, по указу государеву, казаки по обычаю своєму вольними голосами выбрали в гетьманы полковника стародубского Ив. Скоропадского.
"8-го числа приехали в Глухов киевский, черниговский и переяславский архиепископы.
"А 9-го дня предали клятве Мазепу оные архиереи публично; того же дня и персону (куклу) оного изменника Мазепы вынесли и, сняв кавалерию (которая на ту персону была надета с бантом), оную персону бросили в палачевские руки, которую палач, взяв и прицепя за веревку, тащил по улице и по площади даже до виселицы, и потом повесили.

"В Глухове же 10-го дня казнили Чечеля и прочих изменников..." (Журнал Петра Великого).
24. Чечель одчайдушно обороняв Батурін проти війська кн. Меншикова.
25. Вночі Карл, сам оглядаючи наш табір, натрапив на козаків, що сиділи коло вогнища. Він поскакав просто на них і одного з них застрелив. Козаки дали по ньому три постріли і тяжко поранили його в ногу.
26. Діло не тяглося і двох годин. "Ибо (сказано в Журн. Петра Великого) непобедимые господа шведы хребет свой показали и от наших войск вся неприятельская армия весьма опрокинута".
27. Московський імператор, охоплений радістю, сховати яку він не давав собі труда, приймав на полі бою полонених, яких приводили до нього натовпом, і щохвилини питав: "Де ж мій брат Карл?"
...Тоді, піднісши келих з вином, він сказав: "За здоров'я моїх вчителів у військовій справі!" Реншільд запитав його: кого він вшанував таким чудовим найменням. "Вас,панове шведські генерали", — відповів цар. — "В такому разі, ваша величність, — сказав граф, — ви дуже невдячні, коли так кепсько повелися з своїми вчителями".
28. Обезглавлені тіла Іскри і Кочубея були віддані родичам і поховані в Київській лаврі; над їх гробом висічено такий напис:
"Кто еси мимо грядый о нас неведущий,
Елицы зде естесмо положены сущи,
Понеже нам страсть и смерть повеле молчати,
Сей камень возопиет о нас ти вещати,
И за правду и верность к монарсе нашу,
Страдания и смерти испыймо чашу.
Злуданьем Мазепы, всевечно правы,
Посеченны заставшие топором во главы;
Почиваем в сем месте Матери Владычне,
Подающия всем своим рабом живот вечный.
Року 1708 месяца июля 15 дня посечены средь обозу войскового за Белою Церковию на Борщаговце и Ковшевом благородный Василий Кочубей, судия генеральный; Иоанн Искра, полковник полтавский. Привезены же тела их июля 17 в Киев и того ж дня в обители святой Печерской на сем месте погребены".